

Filosofie jazyka Hanse-Georga Gadamera

Jaroslav Hroch

Usilujeme-li postihnout podstatné rysy koncepce jazyka u H.-G. Gadamera, nemůžeme se podle mého názoru vyhnout otázce základních myšlenkových a metodologických podnětů vývoje filosofického myšlení tohoto nejvýznamnějšího představitele hermeneutiky 20. století. Předně je třeba říci, že podstatný vliv na Gadamera měli v době jeho studií na univerzitě v Marburgu (1919-1925, příprava habilitační práce 1925-1928) velký znalec dějin antické filosofie a zvláště díla Platónova Paul Friedlaender, teolog Rudolf Bultmann a nejvíce snad zakladatel fundamentální ontologie Martin Heidegger. Asi v polovině dvacátých let 20. století dojížděl také Gadamer do Freiburgu na přednášky E. Husserla. V této souvislosti chci též připomenout, že Gadamer v Marburgu kromě filosofie studoval též teologii a zvláště klasickou filologii.

Otázkou jazyka se Gadamer z určitého zřetele zabýval již ve své habilitační práci o Platónovi, kterou obhájil na marburské univerzitě v roce 1928. V této studii, knižně vydané v roce 1931 pod názvem *Platos dialektische Ethik*, se projevuje snaha o syntézu podnětů Husserlovy fenomenologie, kulturně-filologických koncepcí německé duchovnědy a některých aspektů esteticko-uměleckého přístupu k antickým filosofickým textům.

Jakou metodu používá Gadamer v této práci? Jako jeden z prvních aplikoval **postupy fenomenologie** při analýze filosofických textů z období antiky a pokusil se prokázat, že taková metoda je přínosnější a produktivnější než tradiční metody filologické nebo geneticko-historické. Zároveň v této práci usiloval o nalezení styčných bodů mezi metodou fenomenologické deskripce na jedné straně a tradicí antického dialektického myšlení na straně druhé, vycházejícího podle Gadamerova názoru ze skrytého principu jednoty slova a věci, řeči a skutečnosti. Metoda fenomenologické deskripce, usilující o postižení vztahu jednotlivých výpovědí v rozhovoru k „dialogické skutečnosti“, by měla vést - prostřednictvím „analýzy skutečných životních fenoménů“ i „pojmové a názorné síly jazyka, v němž žijeme“ - k postižení harmonie činu a řeči, ergonu a logu, který je podstatným „životním zákonem sókratovského dialogu“. (H.-G. Gadamer: *Philosophie in Selbstdarstellungen*. Bd. III. Ed. L. J. Pongratz.. Hamburg 1977, s. 72.)

Ve své koncepci sókratovsko-platónského dialogu Gadamer do jisté míry navázal na názor německého kulturního historika Wilhelma Gundoldfa, že platónské dialogy je třeba chápat jako specifickou formu zachycení rozporů mezi lidmi, která nachází své ztělesnění v dramatu. V této souvislosti usiluje Gadamer postihnout základní strukturní a dynamické prvky Platónovy dialektiky. Její výchozí principy nachází ve **filosofickém tázání**, které jednoznačně preferuje **otázku** před odpovědí. Protikladná stanoviska jednotlivých mluvčích sókratovsko-platónského dialogu tak mají především rozvíjet proces hledání pravdy, který vede k **věcnému porozumění** [*sachliche Verstaendigung*] - vliv fenomenologické teze: „K věcem samým!“. Podle Gadamera znamená tedy snaha o dosažení pravdy totéž jako **být na cestě** („unterwegs“). Směr této cesty určuje **logos**, tj. (v Gadamerově interpretaci) dialektická podstata řeči („Sprache“) a zároveň prostředek smíření mezi partnery rozhovoru.

Při interpretaci sókratovsko-platónského dialogu vychází Gadamer ze svého názoru o dvojitým významovém obsahu termínu *logos* v antické tradici. V řeckém filosofickém myšlení měl totiž *logos* jakožto sjednocující princip veškeré skutečnosti a zákon vztahů mezi lidmi a mezi člověkem a světem dva základní významy: **rozhovor (řeč)** a **rozum (zákon)**. Pokud tedy chceme prostřednictvím *logu* dosáhnout pravého vědění, měli bychom se – jak uvádí Gadamer ve své knize *Platos dialektische Ethik* – oddat a otevřít živelné moci a

postupujícímu pohybu řeči. Ve své interpretaci sókratovsko-platónského dialogu chápe Gadamer řeč („Sprache“) jako ztělesnění dialogického charakteru pravdy, jako cestu k porozumění. V takovém pojetí antické tradice a její koncepce řeči a dialogu lze podle Gadamera spatřovat historické kořeny evropské kultury a jejích ideálů demokracie a tolerance.

Svou teorii jazyka Gadamer dále rozpracoval v padesátých a šedesátých letech 20. století, a to v souvislosti se svou koncepcí filosofické hermeneutiky, vyjádřené v jeho nejrozsáhlejší práci *Wahrheit und Methode* (1. vyd. 1960, 2. vyd. 1965). Pro Gadamerovo pojetí jazyka bylo v mnohém inspirativní Heideggerovo existenciálně mytické myšlení, založené na představě, že problém bytí lze postihnout pouze v jazyce velkých básníků (v širokém slova smyslu) tragického osudu, jako byli například dramatik Sofoklés, romantický básník Friedrich Hölderlin nebo nejvýznamnější představitel básnického expresionismu Georg Trakl. Gadamer totiž oceňuje Heideggerovo úsilí o nalezení jazyka, který by byl schopen překonat pojmové prostředky tradiční metafyziky a „vyjádřit výmluvnými pojmy nevyjádřitelné“, přičemž se prý této snaze stavějí do cesty jazyková schémata, fráze a klišé našeho každodenního, ale zvláště žurnalistického jazyka. Gadamer přitom vcelku akceptuje Heideggerovu tezi, že problematika řeči může být adekvátně postižena pouze v ontologické dimenzi, zároveň se však do jisté míry snaží vyhnout extrémně iracionalistickým a mystickým prvkům Heideggerovy filosofie. Po stránce ontologické chápe Gadamer řeč („Sprache“) jako hybnou, proměnlivou, spontánní a didaktickou entitu, a proto v jeho díle *Wahrheit und Methode* má velkou důležitost kategorie tzv. **řečového dění** („sprachliches Geschehen“).

Přes svou snahu vyhnout se některým mystizujícím prvkům Heideggerovy koncepce uvažuje Gadamer o tajemství a zázraku řeči („Wunder der Sprache“), který nedokážeme zcela odkrýt a vysvětlit: „Was Sprache ist, gehoert zum Allerdunkelsten in der Welt“. Vlastní záhada a tajemství řeči tkví také v tom, že ji nikdy nemůžeme zcela zvládnout. Podle Gadamera můžeme myslet pouze v nějaké řeči a toto zachycení našeho myšlení v řeči je hlubokou záhadou, kterou řeč předkládá myšlení.

Gadamer také ukazuje – například ve studii *Mensch und Sprache* z roku 1966 – že zkoumání pojmu řeči již předpokládá povědomí o řeči. Toto povědomí je však výsledkem reflexe, kterou myslící subjekt již zakládá na neuvědomovaném procesu řeči. Člověk je tak podle Gadamera v procesu myšlení a řeči rozdvojen, poněvadž je nucen zaujmout odstup vůči sobě samému.

Řeč není možné chápat jako prostředek, který spojuje naše vědomí se světem. Nepředstavuje nějaký třetí instrument mezi znakem a nástrojem. Gadamer přímo zdůrazňuje: „Řeč není vůbec žádný instrument, žádný nástroj. K podstatě nástroje totiž náleží, že zvládneme jeho použití, že jej bereme do ruky, respektive do rukou, a že jej odkládáme, když splnil svou službu. To se nedá chápat v tom smyslu, jako bychom brali přichystaná slova do úst a pak je vraceli do všeobecné slovní zásoby, kterou disponujeme.“ Taková analogie je podle Gadamera proto falešná, poněvadž se nikdy nenacházíme v podobě nějakého vědomí, které stojí proti světu, a nechápeme se nástroje porozumění v jakémisi téměř bezřečovém stavu. Spíše jsme ve veškerém věděni („Wissen“) o nás samých a v našem věděni o světě již obklopeni řečí, která je nám vlastní. Tím, že se učíme řeč, učíme se podle Gadamera poznávat svět, poznávat jiné lidi a v neposlední řadě také poznávat nás samotné.

Učit se řeč tedy nespočívá v tom, abychom se naučili používat nějaký příruční nástroj k označování světa, s nímž jsme již obeznámeni a seznámeni. Naopak, učit se řeč znamená, že dosahujeme poznání a důvěrné znalosti světa, který se s námi teprve prostřednictvím řeči setkává.

V souladu s koncepcemi Heideggerovy fundamentální ontologie odmítá Gadamer zakládat podstatu řeči na individuálním vědomí, i když pochopitelně uznává, že řeč nemůže být realizována bez existence jednotlivých vědomí. Významným rysem řeči je proto její

nesubjektivnost („Ichlosigkeit“) Podle Gadamera hovoření, vyprávění („Sprechen“) nepatří do sféry **Já**, nýbrž do sféry **Ty**, neboť skutečností řeči je duchovní skutečnost pneumatu, ducha, který sjednocuje **Já** a **Ty**. (Gadamer zde navazuje na Platónovo pojetí poznání a rozumění jakožto rozhovoru duše se sebou samotnou). Skutečnost řeči tedy spočívá v rozhovoru („Gespraech“).

Z uvedeného je zřejmé, že Gadamer plně souhlasí s tezí L. Wittgensteina, že neexistuje soukromý jazyk. „Kdokoliv mluví řečí, které nikdo nerozumí, vlastně vůbec nemluví.“ Řeč není podle Gadamera něčím, co může být přisuzováno individuálním lidským subjektům. Řeč je *my*, v níž máme přisouzeno naše místo vzhledem k někomu druhému, a ve které individuum nemá žádné vymezené ohraničení. To však znamená, že musíme překročit naše vlastní osobní limity rozumění, abychom porozuměli. A to se děje v živém dialogu. Veškeré společné žití v pospolitosti je podle Gadamera společné v řeči a řeč existuje pouze v rozhovoru, v konverzaci. (Obdobný názor má také Richard Rorty.)

K postižení vlastního charakteru řeči je však třeba podle Gadamera také použít pojem *hry*. Základní struktura hry s její lehkostí, svobodou, prožitkem a radostí z dění je totiž analogická s ustrojením rozhovoru, v němž řeč uskutečňuje. Přitom pojem hry nelze odvozovat z individuálního vědomí toho, kdo si hraje. To, jak se navzájem dostáváme do rozhovoru a zároveň jsme tímto rozhovorem dále unášeni, již nezávisí na vůli jedince, nýbrž na vnitřním zákonu **věci**, o kterou právě jde v rozhovoru. Proto Gadamer při svých úvahách o procesu poznání a rozumění klade již ve svém díle *Wahrheit und Methode* důraz na **konání věci samé** („**Tun der Sache selbst**“).